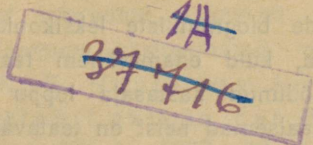

A-117257

A 20

R. Kleis

Äratrükk „Ajaloolisest Ajakirjast“ nr. 3, 1924.

Mõningaid märkusi Eesti Biograafilise Leksikoni tekkimisloost ja kavatsetavast iseloomust.

I.

Ajaloo teadusliku käsitlemise üheks tähtsamaks eelduseks on tarvilise käsikirjanduse (Nachschlageliteratur) olemasolu. Nagu iga teaduslik distsipliin, vajab ka ajalugu käsiraamatuid, milles tema raudvara oleks koondatud ja millest uurija kui ka üldse asjast huvitatu ilma suurema vaevata temale tarvilisi andmeid võiks ammutada. Üldkäsiraamatute kõrval, mis rõhutavad pigemini ajaloo üldprotsessi ning ajalooliste detailide süstematiseerimisele mõnes kindlas suunas tarvilist tähelepanu ei saa pöörata, tekkisid sellepärast ka ajaloolised reaalleksikonid, milliste ülesandeks oli tähestikulises või mõnes muus järjekorras iga ajaloolise sündmuse, maakoha, linna, isiku jne. kohta lühidalt ja täpselt tarvilisi teateid anda. Niisuguse reaalleksikoni uuema näitena võiks mainida Wilh. Herbst'i „Enzyklopädie der neueren Geschichte“ (5 Bde, Gotha, 1880—1890.); üheks vanemaks selletüübilisist osutub Beyle'i „Dictionnaire historique et critique“ (1696 jj. aa.). Nende reaalleksikonide liig üldine laad ja lai ulatus ei tundu siiski küllalt otstarbekohasena. Selle tõttu on ju varakult hakatud välja andma erilaadilisemaid ajaloolisi käsiraamatuid. Ühe tähtsama liigi viimasist moodustavad biograafilised leksikonid, mis omakorda võivad olla kas üldise iseloomuga (kõigi aegade ja rahvaste tähtsate isikute biograafiate leksikonid) või piirduvad mõne ajajärgu, maa või ka kutseliigiga (kunstnikkude, teadlaste, kirjanikkude leksikonid). Ajaloo vaatekohalt on neist eriliikidest olulisema tähtsusega need leksikonid, mis piirduvad mõne maa või rahva tähtsate isikute elulugude käsitlemisega kõigilt aladelt. Sest missugusel teoreetilisel seisukohal isiku tähtsuse suhtes ajaloo protsessis ka asuda, seda peab ikkagi tunnustama, et väliselt impersonaalset, umbisiklikku ajalugu pole olemas:

1

reg. nr. 20

201319421

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

ajalugu teevad siiski „suured mehed“; kas oma looduspärase inspiratsiooni tõttu, massi kaasa tõmmates, või ainult masside ebamäärase tahte väljendajaina, — see pole käesoleval korral tähtis. Sellepärast on ajaloolise sündmustiku käsitlemine tema koonduste kaudu üksikute isikute ümber vähemalt samavõrra õigustatud kui iga teinegi käsitusviis.

Suuremaulatuslikkude biograafiliste leksikonide tekkimise algus ulatub juba XVII aastasatta, kuid enam-vähem teaduslikku laadi kandvad leksikonid kuuluvad möödunud aastasaja lõppu ja käesoleva algusse. Tähtsamad ja monumentaalsemad neist on teatavasti Inglise *The Dictionary of National Biography* (asutatud George Smith'i poolt; uuem Oxfordi väljaanne — 21 köidet — 1917. jj. aa.), Prantsuse *Biographie universelle* (Michaud, III tr., 85 köidet, 1870. jj. aa.), Saksa *Allgemeine Deutsche Biographie* (1875—1900, 45 köidet, peale selle senini 10 täiendusköidet). Viimane omab peale muu veel erilise tähtsuse Eesti suhtes, kuna seal ka kõigi tähtsamate Baltimail tegutsenud Saksa soost ajalooliste isikute elulood leiduvad. Samalaadilised biograafilised käsiraamatud on ka pea kõigil teistel Euroopa rahvastel, kuid nende loetlemine viiks pikale. Võiks vast mainida, et ka meie kultuurilisemal naabritel, soomlasil, rootslasil, daanlasil¹⁾ sedalaadi koguteosed olemas²⁾, ja et näiteks Rootsis praegu ilmumisel uus „*Svenskt biografiskt lexikon*“ (Bertil Boëthius'e toimetusel), millest mõned köited juba trükitud; nende järgi otsustades töötab väljaanne õige suur saada; väline külg on leksikonil otse luksuslik.

Lõpuks tähendame, et niisuguste, teaduslikku iseloomu kandvate biograafiliste leksikonide kõrval on uemal ajal tekkinud uus tüüp biograafilisi käsiraamatuid, mis ilmuvad perioodiliselt ja sisaldavad koondatud kujul antud riigi või rahva kõigil tähtsamail ühiselu aladel silmapaistvamate elavate isikute elulugusid. Niisugused on näiteks Soome „*Aikalaikirja*“, Rootsi „*Vem är det?*“ (uuem väljaanne 1923), Saksa „*Wer ist's*“ (ilmub perioodiliselt Leipzigin), Inglise „*Who's who*“ (Londonis). Nende käsiraamatute³⁾ ülesanne on pigemini praktiline — anda

1) Venelased on märkamisvääriiselt vaesed selles suhtes; ainuke modernim ja laiemalt planeeritud biograafiline käsiraamat, Vene Keiserliku Ajaloo Seltsi poolt elustatud „*Русский биографический словарь*“ pole lõpule viidud, kuna ilmasõda töö jätkamise nähtavasti seisma pani; ilmunud on üle 20 köite.

2) näiteks, daanlasil — Bricka, *Dansk biografisk lexikon* (19 köidet, 1887—1905); praegu ilmumisel uus „*Dansk biografisk Haandlexikon*“ (S. Dahl'i ja P. Engelstoff'i toimetusel; kuni 1922. a. ilmunud 15 vihku, kogusummas üle 1700 lk.).

3) Eesti Kirjanduse Seltsi eestvõttel teoksil olev „*Eesti avalikkude tegelaste album*“ on kavatsatud vist umbes samalaadilisena.

lühikesed, kuid orienteerivad teated selle või teise silmapaistva elava tegelase senisest elust ja tegevusest, ilma seda isikut või ta elutööd hindamata. Niisugusilt käsiraamatuilt on nõuetav ainult andmete täpsus ja võimalikult üksikasjalisus ning rohke käsiteldavate nimede arv.

Balti-Saksa ajalookirjandus on biograafilisilt käsiraamatuilt kaunis kehv. Üldbiograafilised leksikonid puuduvad täitsa, on olemas vaid mõned erilisema iseloomuga käsiraamatud, millistest võiks mainida: 1. I. F. v. Recke, K. E. Napiersky Allgemeines Schriftsteller- u. Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Estland u. Kurland (Mitau, 1827—32, 4 köidet; teos, mis oma kõrgest vanusest hoolimata veel meie ajalgi kasulikuks osutub) ühes Th. Beise täiendustega (Nachträge u. Fortsetzungen, Mitau, 1859—61, 2 Bde). 2. Paucker, H. R., Ehstlands Geistlichkeit, Reval 1849. 3. L. Arbusov, Livlands Geistlichkeit v. Ende d. 12. bis z. 16. Jahrhundert (Riga, 1904; kuiv andmete loetlus). 4. K. E. Napiersky, Geschichte der Kirchen u. Prediger in Livland (ühes A. V. Keussleri täiendustega, 1877). — Üldiselt ei saa ükski neist käsiraamatuid prätendeerida ajaloolise leksikoni nimele, nad on meie ajal mõeldavad vaid materjali kogudena. Eesti kirjanduses pole, väljaarvatud mõned katsed, ajaloolist iseloomu kandvaid biograafilisi käsiraamatuid üldse olemas. Kuid Eesti ajaloo teaduslikul käsitlemisel tundub niisuguse ajaloolis-biograafilise käsiraamatu vajadus mõõdapääsematuna. Sellega ongi seletatav Akadeemilise Ajaloo-Seltsi vastav üritus.

II.

Eesti Biograafilise Leksikoni kavatsus tekkis juba 1922. a., mil Akadeemiline Ajaloo-Selts sarnase käsiraamatu tarvidust tunnustades, tema väljaandmise oma töökavasse võttis. Tegelikult asuti töö juurde 1923. a. sügisel: kahe üliõpilase poolt seati kokku esialgne nimede register kaart-katalogi süsteemi järgi ja koguti ühtlasi iga üksiku isiku kohta bibliograafilisi andmeid. See nimestik vaadeti läbi (peale esialgset sõelumist prof. A. R. Cederbergi ja dots. H. Sepp'i poolt) selleks eriti moodustatud 10-liikmelise komisjoni poolt, kuhu võimalikult mitmelt alalt asjatundjaid oli kutsutud. Peale seda kujundati veebruaris 1924 Biograafilise Leksikoni toimetuse, mis koostus 5-st liikmest (prof. H. Koppel, prof. J. Köpp, kirjanik Fr. Tuglas, cand. P. Treiberg, mag. A. Saareste) prof. A. R. Cederbergi kui peatoimetajaga eesotsas. Pidades rea koosolekuid, määras toimetuse lähemalt kindlaks leksikoni üldise ulatuse ja laadi, liigitas kõik

isikud, kelle elulood oli otsustatud leksikoni võtta, viide järku nende ajaloolise tähtsuse järgi, igale järgule vastava artikli ulatuse ridades määrates. Ühtlasi täiendati nimede registrit alatasa uute nimedega, nii et praegusel ajal nimede kogusumma ulatub üle 900. Püüti tööle kaasa tõmmata ka laiemaid ringkondi; saadeti selleks leksikoni kuuluvate isikute nimestikud üksikute alade järgi (kujutavad kunstid, kirjandus, muusika, poliitika, seltskondlik tegevus, tööstus, kaubandus, vabadussõja tege- lased jne.) mitmele tuntuimale Eesti tegelasele palvega oma seisukohta avaldada ja tarbekorral parandusi ja täiendusi teha. Vastusi tuli kahjuks visalt. Paremaid tagajärgi ei annud ka leksikoni üldise nimede registri laialisaatmine 1924. a. suvel. Nii on toimetus sunnitud oma ülesannet iseseisvalt teostama. — Kevadeks 1924 olid eeltööd peajoontes lõppenud. Otsustati leksikon neljas vihus välja anda, mis majanduslikult teostatavam. Toimetuse töö jagati osakondadesse, nii et igale toimetuse liikmele teatava osakonna biograafiate kirjutamiseks tuleb autorid leida, artiklid redigeerida, ühtlustada jne. Esimesse vihu otsustati paigutada elulood A—H täheni isikute nimede algustähtede järgi; vihu käsikirja valmimist loodetakse käesoleva aasta lõpuks. Kirjastamisküsimus on esialgu veel selgumata.

Nii oleks lühidalt Eesti Biograafilise Leksikoni tekkimisloo väline käik. Milline oleks siis leksikoni iseloom ja ulatus?

Oma iseloomult on meie biograafiline leksikon, nagu teisedki samatüübilised välismaal, mõeldud teaduslik-ajaloolise käsiraamatuna, milles aset leiaks kõigi nende isikute elulood ja (võimalikult) ka hinnangud, kes Eesti maa ja rahva ajaloos, tema poliitilises ja kultuurilises arenemiskäigus enam-vähem silmapaistvat osa on mänginud, alates neist aegadest, mil eestlased esimest korda ajalukku astuvad, s. o. XIII-nda a. s. algusest ja lõpetades olevikuga. Leksikon kannaks üldist laadi, s. o. iga isiku leksikoni kuuluvuse määrab ära selle isiku tähtsus terve Eesti arenemiskäigus, kohaliku tähtsusega isikute elulood peavad niihästi leksikoni eesmärgi kui ka piiratud ulatuse tõttu välja jääma. Muidugi algab Eesti ajalugu selle sõna täies mõttes vast alles XIX a. s., varemmail ajal on see pigemini maavaldajate ajalugu olnud; ning needki vähesed momendid, mil ka neil kaugemal ajal Eesti rahvas, kui niisugune, sündmustikus esile tungib, pole seni leidnud erapooletut teaduslikku valgustust. Puudub ju meil teaduslik Eesti ajalugu, mis sine ira et studio Eesti maa ja rahva 700-aastast ajaloolist minevikku käsitleks ja igale isikule ning sündmusele selles suures mosaiikpildis tema koha kätte juhataks. Kui aga leksion Eesti Biograafiline leksikon tahab olla, siis tuleb iga isiku kuuluvust või mittekuuluvust leksikoni ka Eesti ajaloo seisukohast otsustada. Kuna aga vastava teadusliku käsitluse puudusel paljude isikute hinnang väga ebaühtlane ja kõikuv, on muidugi eksitused võimalikud. Selles on toi-

metus teadlik, kuid nende hinnangute lähkuminekute kõrvaldamine näib esialgu võimatu. Mis puutub eriti vanematesse aegadesse, siis on toimetus arvamisel, et nende aegade ajaloolised tegelased, kui nad ka mitte vahendita Eesti rahvast polnud võrsunud ja oma tegevuses seda rahvast kui tegurit ja tema huvisid kas üldse mitte või õige vähesel määral arvestavad, siiski juba sellepärast Eesti Biograafilisse Leksikoni kuuluvad, et nad esiteks maa-alal tegutsesid, mille, rahvastik eestlasist koostus, ja et teiseks nende isikute tegevusel, mis küll eestkätt piirdus valitsevate kihtide elu- ja tegutsemisaladega, siiski kaudselt oma tähendus ja mõju „maarahva“ suhtes ei puudunud: olenes ju valitsevate seisuste saatusest teatava määran ka maa päriselanikkude käekäik.

Kuid XIX-ast astasajast alates, mil Eesti rahva iseteadvus pead tõstab ja Eesti kultuurist ja ajaloost sõna tõsisem mõttes juba võib kõnelda, tuleb arvestada Eesti soost tegelasi, kelle arv iga aastakümnega suureneb ja viimati lähemas minevikus domineerivaks saab; rohkeneb ka alade arv, millistel need isikud ajaloolist arengut mõjutavad. Seda momenti silmas pidades ja teda leksikonis vääriliselt väljendada on leksikoni toimetuse üks suuremaid ülesandeid.

Ka leksikoni kuuluvate isikute liigitamine võib mõnel juhtumisel ebaõiglane tunduda. Samad asjaolud, mis raskusi tekitasid juba leksikoni nimede registri kokkuseadmisel, mõjutavad vast suuremalgi määral nimede liigitamise ebatasasuse. Kuid mingi liigitamine on tarviline, sest leksikoni toimetuse ei saa lubada omale seda luksust (mis küll mõne välismaa biograafilise leksikoni toimetamisel teostatud), et iga artikli suurus leksikonis oleneks artikli autori heaksarvamisest. Toimetuse oli juba puhtmajanduslikkudel kaalumistel sunnitud kohe oma tegevuse alul leksikoni üldsuuruse kindlaks määrama 500 kaheveerulisele suur-oktaav leheküljele, ja sellest järgnes loomulikult tarvidus iga artikli pikkus ridades või tähtedes fikseerida, artiklite autoritele selles suhtes õige piiratud vabadust jättes. Kõik nimed jaotati 5-de liiki, misjuures I liigi artiklite maksimumne ulatus oleks 8 veergu (à 60 rida à 35 tähte), ehk ca 16000 tähte, II liigil vastavalt 5 veergu = ca 11000 tähte, III liigil 3 veergu = ca 6500 t., IV liigil 1 veerg = ca 2200 t., V liigil 15 rida = ca 500 t. Liigitamise aluseks oli toimetusel esijoonel muidugi isiku ajalooline tähtsus ja mõju Eesti maa ja rahva arengus, kuid siis ka mõningad teised asjaolud, mis iseenesest juba palju vähema erikaaluga, näiteks, materjali nappus või rohkus antud isiku kohta, tema tegevuse kestvus ja mitmekülgus jne.

Selle juures erineks pikemate artiklite iseloom tuntavalt vähemate artiklite omast. Just suuremad artiklid peavad vastama teadusliku biograafia nõuetele: nende ülesanne oleks ühest küljest esitada

käsiteldava isiku väline elukäik käsikäes ta sisemise arenemisega, teisest küljest rõhutada isiku teeneid — kas positiivseid või negatiivseid, see on ajalooliselt vaatekohalt ühevõrra tähtis — mis ta elu kirjeldamisvääriks teinud. Kuid iga isik ja ta tegevus on igakülgsest mõistetav ainult vastaval ajaloolisel tagaseinal. See moment omandab eriti tähtsuse Eesti ajaloos, kus see tagasein seni, nagu ju mainitud, erapooletut teaduslikku käsitlust pole leidnud. Sellepärast on suuremate biograafiliste artiklite suhtes toimetuse poolt üles seatud nõue, et nad isiku elulookirjelduse kõrval ja sellega vahendita ühenduses annaks ka tihendatud kujutuse ajajärgust, mil antud isik elas ja tegutses, eriti aga neist olukorrist, mis antud isiku tegevuse teatud kitsamal alal mõjutasid. Muidugi on selle eesmärgi taotlemisel suurte takistustega võidelda, sest õige mitme tähtsama ajaloolise isiku tegevus nõuab selle tagajärjel eriuurimusi ja ümberhinnanguid Eesti ajaloo vaatekohalt. Eriti on see maksev XIX-nda a. s. kohta, millise ajalugu veel üldse mingit hinnangut pole leidnud. Kuid tagajärjed tasuks rikkalikult nähtud vaeva: oleks ju sel kombel tulevasele Eesti ajaloo teaduslikule üldkäsitusele tarvilised eeldused antud, teerada sündmuste tihnikust läbi raiatud. — Vähemad artiklid kannaks selle vastu enam-vähem konstateerivat laadi ja pakuks andmeid, mis harilikult kitsamaulatuslikult biograafiliselt käsiraamatult nõuetavad. — Võiks veel tähendada, et bibliograafiliste andmete suhtes ei püüta saavutada täiuslikkust, mis ka leksikoni ulatusega kooskõlas poleks: iga artikli juures esitatakse ainult tähtsam bibliograafiline materjal, mis tarbekorral huvitatule asjasse süvenemise võimaldab.

Küsimus, mis alguses lahkarvamisi tekitas, puutus elavate isikute biograafiate leksikoni mahutamist. Esitati kaunis kaaluvaid väiteid, mis selle küsimuse jaatava otsustamise vastu kõnelevad: esiteks on raske piiri tõmmata nende elavate tegelaste vahel, kes leksikoni peaks kuuluma ja kes mitte; teiseks ei saa elava isiku elutööst veel lõpulikku kujutust anda; samuti on kesk voolavat elu seisva isiku objektiivne hinnang pea võimatu. Kuid teisest küljest oleks elavate isikute põhimõttelise väljajätmisega Eesti biograafiline leksikon oma ülesande ainult poolikult täitnud põhjustel, mis ju ülal märgitud; sest õieti moodustab iga tähtsama Eesti nüüdisaja tegelase elulugu ja tegevus ühtlasi tükikese Eesti uuemat ajalugu. Ehk küll Eesti Kirjanduse Seltsi eestvõttel käesoleval ajal ettevalmistusel „Eesti avalikkude tegelaste album“, mis sisaldaks kõigi elavate Eesti tegelaste elulood, on siiski see koguteos, mis on mõeldud pigemini puhtpraktiliste tarvete rahuldamiseks, oma iseloomult ja kavatsetud kompositsioonilt sootuks teine, et ta oleviku suhtes biograafilise leksikoni aset suudaks või sooviks täita. Sellepärast jõuti lõpuks ühisele otsusele, et biograafilisse leksikoni ka kõik elavad Eesti tegelased

peavad kuuluma, kelle töis ja tegevuses kajastub Eesti arenemine poliitika, teaduse, kirjanduse, kunsti, tööstuse, kaubanduse jne. aladel. Raskusist selle otsuse teostamisel loodetakse üle saavat valju objektiivsuse säilitamise teel; elavate tegelaste hinnangud oleks muidugi võimalikult tagasihoidlikud.

*

Need on põhimõtted, mida püütakse jälgida Eesti Biograafilise Leksikoni toimetamisel. Ei saa eitada, et nende paendumatu teostamine mitmete raskustega ühendatud, et meil üldse niisuguse suurejoonelisema ajaloolise töö jaoks kogemused ja osalt kohased jõud puuduvad. Kuid leksikon on selleks liig vajaline, et tema väljaandmist edasi lükata: see on algatus, mille kordaminek meie Eesti teaduslikule ajaloole soliidi aluse looks; see oleks samm edasi Eesti iseteadlikus kultuuris.

R. Kleis.

A

117257

i 20A319421

E. K.-Ü. Postimehe trükk, Tartus 1924.

TARTU ÜLKOOL
RAAMATUKOOL